

FÉLREÉRTETT ÉRZELMEK?

FÉRFIBARÁTSÁGOK A MAGYAR IRODALOMBAN

A XIX. SZÁZAD ELEJÉN*

A XIX. század első két évtizede, pontosabban a XVIII–XIX. század

SZILÁGYI MÁRTON

alighanem filológiai jellegű: az olvasó nehezen tud szabadulni attól a

tágon értelmezett fordulójára, s ennek a korszaknak a magyarországi írói világa komoly anyagot kínál egy érzelmetörténeti megközelítés számára. Különösen úgy, ha bevonjuk a vizsgálatba a korszak írói levelezéseinek az anyagát, ezen belül is az ebből a szempontból még igen kevésbé kiaknázott Kölcsey-levelezést. Azért is tűnik fontosnak beszélni erről az időszakról éppen ebben az összefüggésben, mert az utóbbi években mindezt igen élesen (s megítélésem szerint erősen torzítva, mi több, teljesen félreértve) exponálta egy tudománynpszerűsítő könyvnek, Nyáry Krisztián munkájának az a fejezete, amely Kölcseyről szól.¹ Ezzel a szöveggel ugyan – önmagában – aligha lenne érdemes foglalkozni, hiszen szerzőjének egyrészt bevallottan nem voltak tudományos ambíciói, másrészt sem az anyagfeltárás, sem az interpretáció szintjén nem mutatkozik meg az írásban az eredetiség, ám olyan váratlan és jelentős könyvpiaci sikert ért el, amely a hatását nehezen megkerülhetővé teszi. A Kölcsey-esszé kapcsán pedig – csupán néhány címet kiemelve – ilyen jellegű diskurzus kezdett kialakulni a magyar sajtóban 2013-ban: *Meleg volt Kölcsey Ferenc?*;² *Homoszexuális volt Kölcsey Ferenc?*;³ *Kölcsey és a Buzi Újhullám*,⁴ hogy csak néhány jellegzetes címet említsék az internetes sajtóból.

Pedig ennek az esszének a kapcsán – az egyébként fiatalokorában tehetséges irodalomtörténészeknek induló – Nyáry Krisztián egyik védhetetlen szakmai hibája

benyomástól, hogy a szerző egy olyan kiadásból vonhatott le messzemenő következtetéseket, amely nem levélváltásokat, hanem csupán a Kölcseytől származó leveleket közölte. Hiszen az idézetek csak Kölcsey leveleiből származnak, de az homályban marad, hogyan válaszoltak a címzettek a misszilisekre. Így aztán a levélrészletek elveszítik azt a kontextust, amely értelmezhetővé és viszonyíthatóvá tenné őket. Van is a szakirodalomban olyan kiadás, amely csak a Kölcsey írta leveleket közli, a válaszokat nem: ez a Szauder József és Szauder Józsefné gondozta, 1960-as kötet, amely nagyon sokáig a legteljesebb Kölcsey-levelezéskötetnek számított. Mellesleg az az eljárás, amelyet a sajtó alá rendezők követtek, a magyar szövegkiadások történetében teljesen szokatlannak számít, s döntésüket Szauderék sem indokolják semmivel (ami persze lehetett kiadói nyomás következménye – hiszen a teljes levélváltások közlése többszörösére növelte volna a terjedelmet).⁵ A Nyáry tárgyalta évkörökről azonban már jó ideje rendelkezésünkre áll a kritikai kiadás – így aligha menthető szakmai hiba, hogy ő ezt nem használta.⁶ Kérdéses ugyanis, hogy a Nyáry észlelte stiláris fordulatok Kölcsey egyéni jellegzetességei-e, vagy pedig egy szélesebb körű jelenség aktuális lenyomatai. Ezt a munkahipotézist ma már a kritikai kiadás bővebb anyagán jól lehetne ellenőrizni, s bizonyos, hogy a probléma egészen más színben tűnne föl, még ha Kölcsey baráti és ismerősi körének teljes levelezése nincsen is kiadva.

Nyáry másik hibája már az interpretációt érinti, s ezt érdemes alaposabban is megvizsgálni. A következő kérdések merülhetnek föl, már első közelítésben is: lehet-e a levelek retorikájából érzelmekre következtetni? S ilyenformán, pusztán nyelvi-stiláris benyomások alapján meg lehet-e alapozni a latens vagy nyilvánvaló homoszexualitás teóriáját?

A kérdés igen messzire vezető, s alapvetően módszertani jellegű. Mielőtt azonban ennek a metodológiai megfontolásnak a nyomába erednénk, érdemes még valami egyebet is rögzíteni. El kell ismerni ugyanis, hogy Nyárynak a nyomtatott kötetben közölt tanulmánya mértéktartó, hiszen nem állít semmi megfogható Kölcsey szexuális irányultságáról, csupán a szerelmesség rejtélyét rajzolja föl – alapvetően a levelek alapján, bekapcsolva egyébként a költő lírájának némely darabját is (persze: lírai verseknek ilyen, illusztratív szerepbe állítása és ennyire egysíkú értelmezése már önmagában is kétséges megoldás egy haj-

* Előadásként elhangzott a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi, *Az érzelmek története* című konferenciáján, 2017. szeptember 1-jén, Gyöngyösön.

1 ■ Nyáry Krisztián: Gyöngye szerelmeimet védje viszontszerelem: Kölcsey Ferenc. In: uő: *Igy szerettek ők 2: Újabb irodalmi szerelmskönyv*. Corvina, Bp., 2013. 156–160. old. Megjegyzendő, hogy ez a kötet már csupán folytatása volt egy igen sikeres első kötetnek: Nyáry Krisztián: *Igy szerettek ők. Magyar irodalmi szerelmskönyv*. Corvina, Bp., 2012.

2 ■ http://konyves.blog.hu/2013/10/11/meleg_volt_kolcsey_ferenc (letöltés: 2017. augusztus 24.)

3 ■ <http://eletmod.transindex.ro/?hir=19285> (letöltés: 2017. augusztus 24.)

4 ■ http://index.hu/kultur/2014/02/01/kolcsey_es_a_buzi_ujhullam/ (letöltés: 2017. augusztus 24.)

5 ■ Az utószó ezzel a mondattal kezdődik: „Kölcsey műveinek e harmadik kötete Kölcsey leveleit tartalmazza, válaszlevelek nélkül.” *Kölcsey Ferenc összes művei*, III. kötet. S. a. r. Szauder József – Szauder Józsefné. Szépirodalmi, Bp., 1960.

6 ■ Kölcsey Ferenc: *Levelezés I. 1808–1818*. S. a. r. Szabó G. Zoltán. Universitas, Bp., 2005. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái); Kölcsey Ferenc: *Levelezés II. 1820–1831*. S. a. r. Szabó G. Zoltán. Universitas, Bp., 2007. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).

dan szépreményű irodalomtörténésztl). A Kölcsey esetleges homoszexualitását megfogalmazó állítások nem is itt gyökereznek. Ezek a kötet megjelenését beharangozó interjúkban olvashatók, amelyek valóban kérdés formájú állítással formálták ezt a tételt, jelentős vihart is kavartak (erre csak egy példa: az egyik bulvár-lap újságírója például engem is felhívott szakértőként, hogy nyilatkozzam: tényleg homoszexuális volt-e a *Hymnus* költője, sőt ugyanezzel a kérdéssel az egyik leszbikusokat tömörítő társadalmi szervezet is megkeresett, s nem is nagyon titkolták elégedetlenségüket, amikor nem akartam kategorikus választ adni, hanem megpróbáltam elmagyarázni, miért nem elégségesek a felhozott érvek egy ilyen határozott kijelentéshez).⁷ Nyárynak az ebben a vonatkozásban tanúsított, ismerjük el, rezervált és intelligens viselkedése – ti. hogy ezt nem vette bele a nyomtatásban megjelent szövegbe – azt a gyanút ébresztheti, hogy nem is igen gondolta komolyan ezt a kérdésfelvetést. A helyzet, úgy sejtem, ennél kiábrándítóbb: ez inkább egy tudatosan felépített PR-kampány része volt, amelynek elsődleges célja az érdeklődés megnövelése és tematizálása lehetett. Márpedig ezt a profi reklámszakember Nyáry sikeresen el is érte. Egyébként abban a beszélgetésben, amelyet a nézeteit erősen és megalapozottan vitató Margócsy Istvánnal a *Magyar Narancs*ban folytatott, már sokkal árnyaltabban fogalmazott, s voltaképpen vissza is vonta azt a gyanút, amelyet pedig éppen az ő – a kötetet beharangozó – interjúi alapoztak meg (persze mivel ezek a kijelentések alighanem tudatosak voltak, a nyomukban kialakult diskurzus sem tekinthető valamiféle szerencsétlen félreértés következményének). Nyáry itt már olyan tényezőkkel számolt, amelyeket sem a kötetben, sem korábbi interjúiban nem bukkantak fel: például azt mondja, hogy Kölcsey azért nem volt homoszexuális, mert nem volt „homoszexuális tudata”, de itt már lehetséges mintaként számol az antik férfibarátság tradíciójával is.⁸ Nézzük tehát Nyáry legfontosabb állításait. Nyáry Kölcsey egyes, férfibarátaihoz szóló leveleiben viszszerőn olyan nyelvi formulákat vélt azonosítani – s megfigyelése voltaképpen ebben összegezhető –, amelyeket a korszak irodalmi szövegeiben férfi és nő közti udvarló viszonyban látunk feltűnni. Ezért gondolta úgy, hogy ezek a levelek pragmatikai céljukat tekintve szerelmes levelekként foghatók fel. Ha pedig a címzettjük férfi volt, csak azt jelenheti, hogy Kölcsey homoszexuális érzéseket táplált iránta. Ennek az észlelésnek az összegzése a következő mondat: „Szemere Pálhoz, és egykori diáktársához, Kállay Ferenchez írott egzaltált szerelmes levelei felett vagy átsiklanak, vagy egy különös szentimentális férfibarátság dokumentumának tekintik [ti. az irodalomtörténészek, úgy általában – Sz. M.]” És érdemes ehhez hozzávenni a következő mondatot is: „Mindenesetre Kölcsey egyedül áll érzelmeivel: más kortársa leveleiben még a szentimentalizmus korszakában sem találunk példát ilyen, férfiakhoz írott áradó szerelmi vallomásokra.”⁹ Erdemes tehát lassan és apróléko-

san feltennünk a kérdéseinket Nyáry Krisztián állításaihoz.

Először is: valóban nincsen példa a korszakban más levélírónál arra az érzelmes retorikára, amelyet Kölcseynek megfigyelhetni? Ha a kritikai kiadásban nézzük meg a leveleket, akkor rögtön feltűnhet, hogy Szemere Pál ugyanebben a stílusban ír vissza Kölcseynek: levélváltásuk egyik első darabjában például rögtön „ezer csókot” küld barátjának „széplelkűségédért”, sőt úgy fogalmaz, „[h]agyj élnem barátságodnak édjeivel”.¹⁰ Valamivel később ez a megszólítása a levelének: „Kölcseynek a’ forróan szeretettnek, Szemeréje csókjait!”¹¹ Majd így kezdi egy levelét: „Édes Enyém!”¹² Hasonló példákat még bőven kínálnak Szemere levelei később is, s Nyáry másik példájától, Kállay Ferenc től is találni hasonlóan érzelmes hangulatú, Kölcseyhez intézett levelet. 1815. április 13-án Kézdivásárhelyről írta a következő sorokat:

„Feri! Feri! mely el változottaknak kell lenni környülményeidnek hogy rólam meg feledz. mely szorossak a’ barátság kötelei, ’s mely tágakká tetted te azokat! Három hólnap óta várom nyughatatlan leveledet, minden postát lesek de hasztalan. Hól vagynak a’ napok kérdem magamtól, melyekben meg feledve a’ külsőkről el nem foglalt szível éltünk egymásnak, ’s a’ gyermekiség szebb örömeit? Hol vagynak azon tiszta érzések, melyek semmi keserv által nem kevertettek meg?”¹³

Ezzel persze még csak annyit valószínűsíthettünk, hogy Nyáry Krisztiánnak valóban nem volt a kezében a kritikai kiadás. Ha azonban másféle forrásanyagot is bevonunk, akkor azt is láthatjuk, hogy ez a fajta retorika nemcsak ebben a személyközi vonatkozásban működik, hanem ezen kívül is használatos volt. Erre kiváló példaanyagot kínál a Kazinczy-levelezés hatalmas anyaga, amely az utóbbi években a Debreczeni Attila vezette kutatócsoport munkájának köszönhetően két újabb pótkötettel gazdagodott.¹⁴ Szemere kapcsán csak egyetlen, egyébként jól ismert irodalomtörténeti példát említek most: Kazinczyhoz intézett beszámolóját Berzesenyi Dániel 1810-es pesti útjáról.¹⁵ Ebben található az a gyönyörűen és érzékletesen leírt jelenet, amelyben a Berzesenyi iránti elragadtatását kifejezni akaró Szemere mindenáron

7 ■ Lásd például Nyáry interjúját a *HVG*-ben 2013 októberében: http://hvg.hu/kultura/20131011_nyary_krisztian_interju (a letöltés dátuma: 2017. augusztus 24.) Ebben egy ilyen mondat is olvasható: „Legalábbis szerelmet érzett egy másik férfi iránt.”

8 ■ „Akkor Petőfi pedofil volt?” Margócsy István és Nyáry Krisztián az írók magánéletéről (2013. november 7.) <http://magyarnarancs.hu/konyv/kolcsey-meleg-volt-nyary-krisztian-margocsy-istvan-87328> (a letöltés dátuma: 2017. augusztus 24.)

9 ■ Nyáry: Gyöngye szerelmeimet védje viszontszereltem, 157. old.

10 ■ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez [Pécel, 1813. jún. 14.] In: Kölcsey: *Levelezés I. 1808–1818*, 187. old.

11 ■ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez [Pécel, 1813. aug. 29.] In: *uo.* 201. old.

12 ■ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Pécel, 1813. okt. 19.] In: *uo.* 228. old.

13 ■ Kállay Ferenc Kölcsey Ferenchez, Kézdivásárhely, 1815. ápr. 13. In: *uo.* 366. old.

14 ■ A Kazinczy-levelezés két újabb darabja: Kazinczy Ferenc:

csókot szeretne kapni Berzsenyitől, aki erre először úgy reagál, hogy azt nem akarja, mert akkor kivernék a szájából a pipát. Szemerének aztán mégiscsak sikerül csókot lopni:

„Három óra felé válánk el. Csak egy kéz szorítás vala, mit Berzsenyi’ szobájában való elválásunkkor nyerhettünk. Nem! Csókot kell tőle kapnom, török-szakad! ’S midőn társaim, Vitkovics és Horvát már az utszán voltak, meg-öleltem Berzsenyit, ’s ajkaink öszveforradtak.”¹⁶

Megjegyzendő, hogy Szemere elragadtatását kizárólag Berzsenyi költészete alapozta meg, hiszen életében akkor látta őt először, s leírása szerint nem is érzékelté vonzó férfiszépségnek. A csóknak a befogadás rítusaként lett volna jelentősége, hiszen a Szemere kisdied literátus baráti köre számára nagy költőnek számító Berzsenyi ezzel kerülhetett volna be abba az érzelmileg is megalapozott társaságba, amely exkluzív módon tömörítette a legfontosabb irodalmárokat. Berzsenyi húzódása ettől a gesztustól pedig azt mutatja, hogy ez a barátságkonceptió számára nem volt eleven és ismerős. A csók említésén sem kell fennakadni, hiszen éppen egy, nem sokkal korábbi irodalmi szövegből, Csokonai Vitéz Mihály *A csókok* című verses pásztorregényét előkészítő vázlatfüzetéből ismerünk egy szórakoztató, némileg tán ironikus hangnemű, taxatív felsorolást arról, hogy hányféle csók létezik, akár férfiak között is. Itt – többek között – például ilyeneket találunk: „Hazafi Tsókok”, „Baráti Tsókok” (a Szemere és Berzsenyi között elcsattanó csók ebbe a kategóriába tarthatott), „Atyafi Tsókok”, „Tanítványi Tsókok”, sőt „Freymauerer Tsókok”.¹⁷ Ilyenformán tehát a férficsókok emlegetése a XIX. század elején nem nyilvánvalóan homoerotikus jelentésű utalás volt, s egyáltalán nem csak Kölcsey leveleiben ragadható meg.

Aztán kérdezzünk tovább. Mit bizonyíthat az a tény, hogy Kölcsey nem nősült meg? Nyáry Krisztián számára sokat; ő így fogalmaz:

„Kölcsey Ferenc soha nem nősült meg. Egyedül, család nélkül halt meg. Nem tudjuk, kibe volt szerelmes, csak azt, hogy nagyon. Nem tudjuk, elmondta-e bárkinek, csak azt, hogy barátai elől titkolta.

Levelezés, XXIV. kötet. (3. pótkötet) S. a. r. Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. (Kazinczy Ferenc Művei. Harmadik osztály. Levelezés. Kritikai kiadás); Kazinczy Ferenc: *Levelezés*, XXV. kötet (Hivatali levelezés). S. a. r. Soós István, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. (Kazinczy Ferenc Művei. Harmadik osztály. Levelezés. Kritikai kiadás).

15 ■ Vadera Gábor: Egy csók és más semmi: Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása. *Holmi*, 17 (2004), 10. szám, 1217–1234. old.

16 ■ Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Pest, 1810. április 27. In: *Kazinczy Ferenc levelezése*, VII. kötet. S. a. r. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1896. 407. old.

17 ■ Csokonai Vitéz Mihály: [Vázlatfüzet A’ Tsókokhoz] In: uő: *Szépprózai művek*. S. a. r. Debreczeni Attila, Akadémiai, Bp., 1990. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 64–65. old.

18 ■ Nyáry: Gyöngye szerelmeimet védje viszontszerelem, 160. old.

19 ■ *Kölcsey Ferenc testamentoma, bemutatja Molnár József és Julow Viktor*. Európa–Helikon, Bp., 1983. (Kézirattár).

Nem tudjuk, miként terelte érzelmeit a szerelemtől a hazaszeretet felé. Csak azt tudjuk, hogy a személyes boldogságával fizetett érte. Mi pedig nyertük vele a *Himnusz*t és a *Parainesis*t.”¹⁸

Ezeknek a szépen megfogalmazott soroknak van egy nyilvánvaló nagy pontatlansága. Kölcsey ugyanis nem egyedül élt, s nem is magányosan halt meg: család vette körül, özvegy sógornője és unokaöccse (akinek egyébként, ne feledjük, a Nyárytól oly szépen szóba hozott *Parainesis* ajánlása is szól). S erről nem szabad megfeledkezni, mert ez a tény Nyáry koncepciójának a lényegét érinti. Gondoljunk csak Kölcsey végrendeletére, amelyet pozsonyi országgyűlési követsége alatt írt meg: ebben úgy rendelkezett javairól, mint ahogy a családjára szokott testálni az ember.¹⁹ Természetesen egy végrendeletből aligha lehet közvetlenül és egyértelműen érzelmekre következtetni (legfőképpen úgy, ha a társadalmilag szentesített szokásoktól való eltérést igen óvatosan vonatkoztatjuk az emóciókra), de legalább egy szokásjogi mechanizmust feltétlenül láthatóvá tehet. Itt pedig Kölcsey eljárása tipikusnak tűnik, csakhogy ez a tipikusság nem a magányosan élő férfié, hanem megfelelni látszik a családjáról gondoskodni kívánó birtokos nemes általános gyakorlatának. Mondhatnánk, csak azért számít különlegesnek, mert neki nem feleségéről és egyenes ági leszármazottjáról kellett rendelést tennie. Kölcsey tehát hosszú ideig egy fedél alatt, közös háztartásban élt egy fiatal nővel és egy kisfiúval. Mindennapjaikról voltaképpen semmit sem tudunk, hiszen erről nem maradtak fenn források, de egy dolog bizonyos: Szuhányi Josephine komoly hálával tartozott az őt házába fogadó, a megélhetését és fia nevelését lehetővé tevő sógorának. S noha természetesen ez is csupán logikai következtetés, de semmivel sem megalapozatlanabb annál, amely bizonyos levelek stílári fordulatai alapján von le következtetéseket: nem lehetséges-e, hogy Kölcsey és Szuhányi Josephine között nem csupán a gazdasági életforma szintjén alakult ki valamiféle életközösség, hanem a szó valódi értelmében is létrejött közöttük egy viszony. Ha ugyanis ezt (vagy legalább ennek a lehetőségét) is számításba vesszük, akkor már nem látszik Kölcsey életében 1826 után (ebben az évben hunyt el Kölcsey testvére, Szuhányi Josephine ekkor özvegyült meg) olyasféle hiány, amelyet az imént Nyáry Krisztián idézett sorai sugallnak az egyedül élő, magányos, érzelmeit feladó és magába fojtó költőről. S akkor már eggyel kevesebb azon rejtélyek száma, amelyekre megoldást kell keresni. A kétségtelen tényeknek ugyanis létezhethet másféle, racionális magyarázata is, azaz a Nyárytól az imént idézett értelmezés egyáltalán nem magától értetődő. S talán legalább ennyi, árnyalatnyi értelme van annak az értesülésnek, amelyet Békés megye korábbi országgyűlési követe, Szombathelyi Antal egyik, Kölcseyhez intézett levele tartalmaz; ő ugyanis 1838. május 5-én a következőképpen gratulált Kölcseynek: „Te hallom megházásodtól, igaz e? ha ugy van vedd

az én tettetlen, e világon legőszintébb áldásomat.²⁰ Ez a megjegyzés természetesen tévedés, hiszen Kölcsey nem nősült meg. Ám ez az álhír, amely valami úton-módon eljutott Szombathelyihez, akár azt is jelentheti, hogy valamely valós hír torzulhatott el végérvényesen, amíg Csekéről Füzesgyarmatra ért – s ez a valódi hírmag az is lehetett, hogy Kölcseynek mégiscsak van családja. Hiszen tényleg volt.

Persze ne feledjük: továbbra sincs bizonyíték arra (sőt valószínűleg soha nem is lesz), hogy Kölcsey valóban viszonyt folytatott a sógornőjével. De ezt megtehetette, vagy megtehetette volna. Természetesen úgy, hogy teljes mértékben megmarad a magánélet intim és a mások szeme elől elzárt világában, amelyhez hozzátartozik az is, hogy a viszonyt a társadalmi nyilvánosság számára nem jeleníti meg, még szimbolikus formában sem. S ha valaki következetesen így tesz, azaz nagyon elővigyázatos, akkor erről persze források sem maradnak fenn, így utólag sem lehet megragadni. Idézzünk föl erősítő párhuzamként ehhez egy példát, időben és térben nem is túl távolit: a Bessenyei Györgyét. Ő is nőtlen volt, de élete utolsó szakaszában, Pusztakovácsiban egy háztartásban élt egy nála húsz évvel fiatalabb nővel, unokahúgával, akire aztán minden ingóságát ráhagyta. A verseket is írta, tehát költőnek is tekinthető Bessenyei Anna és Bessenyei György kapcsolatáról, mindennapi életéről források híján – a dolog természeténél fogva – nem tudhatunk semmit, de szintén nem lehetetlen, hogy kettejük között több volt, mint egyszerű egymás mellett élés.²¹ S utalhatnánk a Kölcseyével párhuzamos esetek közül a Fáy Andráséra is: ő a házába befogadott, felnevelni kívánt kislányt, Sziráki Zsuzsát gyermekként jelenítette meg a nyilvánosság számára, s ebben senki nem is talált kivétlenséget. Csakhogy a lány egy idő után, tizennégy évesen fiúgyermeket szült, aki életben is maradt, s majdan Fáy esküvővel törvényesítette a kapcsolatot – s a nevére vette a kisfiút –, amely aztán így is teljes társadalmi elfogadottságot élvezett.²² Ennek a két példának a tanulsága az, hogy mennyire fontos szerepe van a társadalmilag kontrollált és megerősített formáknak, s ha egy jelenség nem lépte át a nyilvános megmutatkozásnak a küszöbét, akkor forrás sem maradt, s voltaképpen megalapozott kijelentések sem tehetők róla. Fáy esetében a kisfiú születése az a pont, ahonnan visszamenőleg is feltárulhatnak az intim szféra titkai, legalább egy kicsit. A láthatóság kérdése pedig a homoszexualitás korabeli diskurzusának szempontjából is az egyik legfontosabb dilemma.

Ha ezeket a pontosításokat is beszámítjuk, akkor persze a probléma sokkal élesebben és pontosabban vethető fel. A XVIII–XIX. század fordulójának (de úgy is mondhatnám: az érzékenység irodalmától meghatározott korszaknak) a barátságkultuszáról van itt szó, valamint az érzelmekhez való viszony megéléséről és stílári megjelenítéséről (erről a német irodalommal kapcsolatban már készültek jó feldolgozások).²³ Ám a magyar irodalomra vonat-

kozóan sem ismeretlen ez a kérdéscím. Rendelkezésünkre áll ugyanis egy klasszikusnak mondható, 1959-ben keletkezett irodalomtörténeti tanulmány a fiatal Kazinczyról.²⁴ Szauder József mutatta ki annak idején, hogy Kazinczy az 1785-től 1791-ig tartó, kassai időszakában – leveleinek tanúsága szerint – párhuzamosan több nőbe is „szerelmes” volt (legalábbis a tőle alkalmazott nyelvi formulák a szerelemvallásra szokásosan alkalmazott nyelvi formulákkal azonosak). Az irodalomtörténész ráadásul ezt a megfigyelését nem akarta pszichológiailag is kiterjeszteni, sőt a következő megfontolandó distinkciót tette: „Ostoba volna, a szokványos leegyszerűsítésnek engedő kérdés, szeretett-e Kazinczy Ferenc egyáltalán.”²⁵ A másik fontos megfigyelése szépirodalmi szöveg és levelezés nyelvi összefüggése és egymásra hatása. Különösen a *Bácsmegyey öszvegyűjtött levelei* című regényfordítás kapcsán (pl. a nevek kiválasztásában) látott szoros kapcsolatot fordítás és egyéni érzelmek kifejezése között. „Ki gondolná, hogy a Bácsmegyey nemcsak egy hitvány eredetinek jeles fordítása, nemcsak egy izlés- és stílusprogram viszonylag tudatos szolgálata, hanem – jellegzetesen kazinczyanus – énkifejezés is?”²⁶ A regény és egy németül írott levél kapcsán pedig azt is megfogalmazta: „aligha lehet kimutatni, melyik előzte volna meg a másikat: az életet tükröző elragadtatott levél-e a románbeli jelenetet, vagy a román szubjektíve »feljavított« érzelmessége-e a levelet?”²⁷

Kétségtelen, hogy Szauder tanulmányának a továbbgondolásával és egy későbbi nemzedékben kimutatható, hasonló jelenségek elemzésével sokáig adós maradt a szakirodalom. Tán éppen ez a hiány szülte meg jelenségeként Nyáry Krisztián tanulmányát is. Szauder kutatásait jó darabig senki sem folytatta ugyan, de az érzékenység fogalmának újabb keletű diskurzív elemzése, s nem utolsósorban a Kazinczyra vonatkozó, újabb kutatások²⁸ ismét jelentős aktualitást kölcsönözhetnek Szauder kezdeményezésének. Vaderna Gábor nagy Dessewffy József-monográfiájának bevezető fejezetében éppen az „élet nyelvének” és a „könyvek nyelvének” a viszonyából

20 ■ Szombathelyi Antal Kölcsey Ferencnek, Füzesgyarmat, 1838. máj. 5. In: Kölcsey Ferenc: *Levelezés V. 1837–1838*. S. a. r. Szabó G. Zoltán, Balassi, Bp., 2017. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 246. old. A levélhez csatolt jegyzet ezt annyival kommentálja: „rejtély, honnan szedte, de jó adalék informátságára”. Uo. 478. old.

21 ■ Vö. Kovács Sándor Iván: Még egy író Bessenyei: Bessenyei Anna. In: uő: „*Eleink tündöklősege*”: *Tanulmányok, esszék*, Balassi, Bp., 1996. 128–148. old.

22 ■ A történetet és értelmezését lásd Völgyesi Orsolya: Fáy András „különös házassága”. In: uő: *Írók, szerepek, stratégiák*. Ráció, Bp., 2010. 187–198. old.

23 ■ Például: *Gefühlskultur in der bürgerlichen Aufklärung*. Hrsg. von Achim Aurnhammer – Dieter Martin – Robert Seidel. Niemeyer, Tübingen, 2004.

24 ■ Szauder József: A kassai „ézelmek iskolája”. In: uő: *A romantika útján. Tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1961. 90–114. old.

25 ■ Uo. 90. old.

26 ■ Uo. 105. old.

27 ■ Uo. 112. old.

próbálja levezetni azt az antropológiai töréspontot, amely az irodalmat mint társadalmi gyakorlatot leírni képes módszertani felfogása számára alapot alkot.²⁹

Ez a kiindulópont pedig nagyon komoly távlatokat jelent. Az érzelmek történetének XVIII–XIX. századi szakaszát ugyanis érdemes antropológiai problémaként szemlélni, s ennek megfelelően kezelni sajátos kettősségét is: egyfelől ugyanis nyelvi (retorikai és stiláris) kérdésről van szó, amely csakis egy történelmi szemantika és pragmatika segítségével, valamint egy gondosan feltárt eszmetörténeti kontextus alapján érthető meg, s ehhez számolnunk kell a korszak szépirodalmának habitust alakító hatásával is.³⁰ Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor ahistorikus találgatásokká egyszerűsödnek a kérdéseink.

Másfelől pedig ott vannak bizonyos társadalmi gyakorlatok, amelyek szokásszerűen működnek, s amelyek esetében – éppen, mivel ugyanúgy nyelvi közvetítésűek – nem lehetünk biztosak az érzelmi kiindulásban vagy az érzelmi tartalomban. Ez utóbbi esetre jó példa éppen a szerelem és házasság kérdésköre, ideértve a homoszexualitás problémáját is. Azaz alapvetően történeti kérdés az érzelmek nyelvi megjelenítésének felfejtése is, hiszen időben és térben változó kódról van szó. Ennek megfelelően pedig nemcsak az lenne a kérdés, hogy vajon mit is jelentenek bizonyos szavak és kifejezések – például – Kölcsey leveleiben, hanem legalább annyira az is, miért merheti valaki leírni ezeket a szavakat levélbeli kommunikációban, s milyen reflexiók születnek erre. Vagy tovább szöve a problémát: vajon miért gondolhatta úgy Szemere Pál, hogy Kazinczynak leírhatja a megszegyenülés veszélye nélkül a vágyát arra, hogy Berzsényitől csókot kapjon. Hiszen Kazinczy a válaszában egyáltalán nem reagált furcsálkodva vagy elutasítóan a Szemerétől megörökített történetre. Ez a jelenség arra mutat, hogy mind a szóhasználat, mind a leírt tartalom egykorúan alighanem bevett társadalmi gyakorlatként tételeződött – legalább egy szűkebb (irodalmár) csoport számára. Ez a megfontolás pedig fokozott óvatosságra intheti az irodalomtörténészt. A túlságosan gyors allegorézis – tehát az,

hogy bizonyos kifejezések egy 1810-es évekből származó magyar nyelvű levélben csupán a szerelmet fejezhetik ki – csak félrevezető lehet: a minél szélesebb körű kontextus megismerése nélkül aligha remélhetjük, hogy jól értjük meg azokat a bizonyos, rejtélyesnek vélt kifejezéseket.

Nyáry Krisztián Kölcsey-esszéjének az igazi (sőt talán az egyetlen) komoly szakmai tanulsága az, hogy Kölcsey kapcsán demonstrálta, miképpen lehet egy jól feltett kérdésre rossz, mert elsietett választ adni. A módszertani tisztázódás folyamatához persze ez a tapasztalat is fontos segítség. S így mégiscsak eljuthatunk a bulvártól³¹ az érzelemtörténetig. □

28 ■ Lásd például Debreczeni Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Universitas, Bp., 2009.; Bodrogi Ferenc Máté: *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve. Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. (Csokonai Könyvtár 51.). Megjegyzem: Szaudernek erre a tanulmányára egyik monográfia sem hivatkozik.

29 ■ Vaderna Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Desseffy József életművében*. Ráció, Bp., 2013. (Ligatura), 11–31. old.

30 ■ Egy ilyen, újabb monográfiáról, Csengei Ildikó munkájáról (*Sympathy, Sensibility and the Literature of Feeling in the Eighteenth Century*. Palgrave Macmillan, 2012.) lásd Vaderna Gábor recenzióját: *It*, 95 (2014), 3. szám, 396–402. old.

31 ■ Vö. a következő kritikával: Margócsy István, *Irodalomtörténeti Story magazin* (Nyáry Krisztián: Igy szerettek ők). *Élet és Irodalom*, 2013. febr. 1., 5. szám; letölthető: <http://www.es.hu/cikk/2013-02-01/margocsy-istvan/irodalomtorteneti-story-magazin.html> (a letöltés ideje: 2017. szept. 8.)